

פשר הופעת המלאך הכפולה לאשת מנוח

א. מבוא	ד. גישה שניה - האדרת מעמדו של מנוח
ב. הצגת הסיפור והבעיות העולות ממנו	ה. גישה שלישית - שינוי תפיסת בדמותו של מנוח
ג. גישה ראשונה - השלמת מידע	ו. סיכום

א. מבוא

דמותו של שמשון היא מהדמויות המרתקות ביותר בתנ"ך, ומאמרים רבים נכתבו על אישיותו החידתית והמיוחדת. במאמר זה נתמקד בסיפור הולדתו המופלא, המתואר בפרק י"ג בספר שופטים, וננסה לעמוד על המתרחש בו.

ב. הצגת הסיפור והבעיות העולות ממנו

פרק י"ג פותח במצג קצר של שני פסוקים, כאשר פסוק א' מציג את מצבם של עם ישראל ופסוק ב' את מצבם האישי של הורי של שמשון:

וַיִּסְפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ד' וַיִּתְּנֵם ד' בְּיַד פְּלִשְׁתִּים אֲרֻבַּעִים שָׁנָה: וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִצִּרְעָה מִמְּשֻׁפַּחַת הַדְּנִי וְשָׁמוֹ מְנוּחַ וְאִשְׁתּוֹ עֲקָרָה וְלֹא יָלְדָה:

(שופטים יג, א-ב)

שני התיאורים מציגים בפנינו מציאות קשה ומורכבת, כאשר מצד אחד אנו קוראים על שעבודם המוחלט של עם ישראל לפלשתים, ומצד שני על עקרותה של אשת מנוח. משני הפסוקים הללו ניתן לקלוט משהו מאווירת הנכאים השוררת בארץ ישראל בכלל, ובבית משפחת מנוח בפרט, באותה העת - מעין הרגשה שהגענו אל מבוי סתום, מבחינה אישית ולאומית גם יחד.

על רקע המצג הקודר הזה מספר לנו התנ"ך על הופעתו של מלאך אלוקים לאשת מנוח, מלאך המבשר לה שעתיד להיוולד לה בן שיהיה נזיר אלוקים, ויחל להושיע את עם ישראל מיד פלשתים. דבריו של המלאך מבשרים לנו על סופה של התקופה הקשה, הן בעם והן בביתו של מנוח, ועל תחילתה של תקופה חדשה, בה יזכו מנוח ואשתו בבן זכר, ועם ישראל יזכה במושע שיקל מעליו את עול הפלשתים.

וַיֵּרָא מְלָאֲךָ ד' אֶל הָאִשָּׁה וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ הֲנֵה נָא אֶת עֲקָרָה וְלֹא יָלְדָתְּ וְהָרִית וַיִּלְדָתְּ בֵן: וְעַתָּה הִשְׁמְרֵי נָא וְאַל תִּשְׁתִּי יַיִן וְשִׁכָר וְאַל תֹּאכְלִי כֹל טָמֵא: כִּי הִנֵּה הָרָה וַיִּלְדָתְּ

בן ומורה לא יעלה על ראשו פי נזיר אלקים יהיה הנער מן הבטן והוא יחל להושיע
את ישראל מיד פלשתים:

(שופטים יג, ג-ה)

את דבריו של המלאך לאישה ניתן לחלק מבחינה עניינית לשני חלקים: ראשית, המלאך מבשר לאישה שעתיד להיוולד לה בן שיהיה נזיר אלוקים, ושעתיד להתחיל להושיע את ישראל מיד הפלשתים. שנית, המלאך מורה לאישה כיצד עליה לנהוג בתקופת הריונה ולאחריה, ואוסר עליה להיטמא למתים, לשתות יין ושכר ולספר את בנה כשיגדל.

לאחר המפגש המיוחד והולכת האישה אל מנוח בעלה ומספרת לו את דברי המלאך - אותו היא מתארת כ"איש א-לקים", מתוך ההבנה המוטעית שפגשה נביא ולא מלאך - אך במקום לשמוח עמה ולהודות לד' על המתנה ששלח להם פונה מנוח אל הקב"ה בתפילה ומבקש ממנו שישלח אליהם שנית את אותו "איש א-לקים" כדי שיוורה להם מה לעשות עם הבן שייוולד להם!

בקשה זו משונה ביותר, שהרי רק לפני זמן קצר התגלה המלאך לאישה והורה לה כיצד לנהוג בילד שייוולד להם, ולא מובן מדוע מנוח מתעלם ממפגש זה ומהמסר האלוקי שנמסר לאשתו. אנו נניח לשאלה הזו בינתיים, ונשוב אליה בהמשך.

למרבה ההפתעה, ובניגוד לציפיותינו - הקב"ה נענה לבקשתו של מנוח, ושולח את המלאך בשנית. המלאך מתגלה אל האישה בשדה, והיא ממחרת לומר למנוח שאיש האלוקים בא אליהם בשנית. מנוח הולך אחר אשתו, וכאשר הוא פוגש את המלאך הוא חוזר על בקשתו לדעת מה יעשו עם הבן שייוולד להם. בנקודה זו, היינו מצפים שיקרה אחד משני תרחישים אפשריים: בתרחיש הראשון, המלאך חוזר על הדברים שאמר ביתר פירוט, מסביר לאישה ולמנוח בדיוק כיצד עליהם לטפל בילד שיהיה נזיר אלוקים, ומרחיב עוד לגבי תפקידו המיוחד בתשועת עם ישראל. בתרחיש השני, המלאך טוען שכבר מסר לאישה במפגשם הראשון את כל המידע הדרוש לגידול הילד, ואולי אף היה נוזף במנוח שזימן אותו לשווא.

אמנם, אף אחד משני התרחישים הללו אינו מתקיים, ותחת זאת המלאך חוזר על דבריו מההתגלות הראשונה, מבלי לחדש דבר מבחינה תוכנית ומבלי להתייחס לחוסר הטעם שבחזרה עליהם! ולכאורה יש לשאול, מחד, אם המלאך לא חידש דבר במפגשו עם מנוח - מדוע התגלה אליו מלכתחילה? ומצד שני, אם המלאך לא נוזף במנוח על חוסר התועלת שבבקשתו, נראה לכאורה שהוא אכן ראה טעם בהתגלות נוספת לפני מנוח ואשתו, ומעתה עלינו לברר מהו הטעם הזה - הנסתר מעינינו בקריאה פשוטה של דברי המלאך השניים?

כמובן, שאלות אלו יוצאות מנקודת ההנחה ששליחת המלאך בשנית לא נועדה רק להיעתר לבקשתו של מנוח ולקיים את תפילתו ושבקשתו באה להוסיף משהו על המפגש הראשון עם האישה, תוספת שאותה תפס המלאך כחשובה דיה כדי להצדיק התגלות נוספת.

אם כן, אנו ניצבים בפני שתי שאלות מרכזיות העולות משתי התגלויותיו של המלאך: ראשית, מדוע מבקש מנוח להיפגש בשנית עם המלאך אם כבר בפעם הראשונה מסר להם המלאך את כל הדרוש להם לקיום חלקם בתוכנית האלוקית? ושנית, אם המלאך לא הוסיף על דבריו בהתגלות הראשונה מה הייתה מטרתה של ההתגלות השנייה? עם השאלות האלו התמודדו פרשני המקרא, ואנו נציג את דבריהם להלן.

ג. גישה ראשונה - השלמת מידע

את שיטות הפרשנים השונות ניתן לחלק מבחינה עקרונית לשתי קבוצות:

חלק מהפרשנים הבינו שמטרת בקשתו של מנוח הייתה ליזום מפגש שני עם אותו איש אלוקים, שיוסיף על המפגש הראשון באופן כזה או אחר. לעומת זאת, פרשנים אחרים הבינו שמנוח התפלל למפגש שני לא כדי לקבל אינפורמציה נוספת לגבי גידול הילד אלא כדי שיוכל לשמוע את הציווי האלוקי בעצמו. בשורות הבאות נציג את שתי הגישות ואת הדעות השונות היוצאות מהן.

אחד מהפרשנים שהלך בדרך הראשונה הוא המצודות דוד, לפיו מנוח ביקש התגלות נוספת:

כי אולי מהצורך לעשות עמו דבר נוסף על שאר נזירות על היותו מן הבטן.

(מצודות דוד שופטים יג, ח)

בהמשך דבריו (פסוקים ט, יג) המצודות מתייחס לחסרון המרכזי בפירושו - חזרת המלאך על דבריו הקודמים מבלי לחדש דבר - והוא מסביר שבאמת לא הייתה סיבה לשלוח את המלאך בשנית, וכל התגלותו נועדה רק כדי למלא את בקשתו של מנוח.

בכיוון דומה נקט גם האברבנאל, שהציג אפשרות נוספת למידע החסר שמנוח ביקש להשלים:

מה יהיה משפט הנער ומעשהו, ולא היה כוונתו לשאול מה יעשו לנער (כי לא יאמר על זה משפט הנער ומעשהו) אבל שאל שיגיד לו העתיד והנפלאות אשר יעשה אחרי הגדל הנער הזה, אחרי אשר האל יתברך מולידו על דרך נס ושגור שיהיה נזיר ושיהיה נזירותו מן הבטן, שבלא ספק כל זה יורה על היותו נולד לתכלית מה, וכאשר ראה המלאך שהוא התפלל כדי שיודיע מה יעשו לנער ושעתה לא דבר בזה, אבל

היה שואל העתידות, לא רצה להודיעו דבר מהעתיד, כי היה בלתי הכרחי אליו, ואולי יזיק אם יודע הדבר לפלשתים שיהרגו את האשה בהריגה או הנער בהולדו...

(אברבנאל שופטים יג, יב)

האברבנאל מדייק מהמילה "נער", שמנוח לא רצה לברר האם ישנם דיני נזירות נוספים שעליהם לדעת כדי לגדל את בנם כהלכה, אלא מהי המטרה שלשמה נשלח אליהם אותו הבן, ומהו תפקידו בתוכנית האלוקית הרחבה. מתוך הבנה זו מבאר האברבנאל שהמלאך חזר על דבריו הראשונים כדחייה לפנייתו של מנוח, ורמז לו בין השורות שהדבר אינו נוגע לו.

בדרך דומה הלך גם המלבי"ם, ששילב בפרשנותו את דברי המצודות והאברבנאל והוסיף להם נדבך מקורי ומרתק. לטענתו, אם נדייק בדברי האישה למנוח נראה שהיא השמיטה מדבריה את הציווי שלא להעלות מורה על ראש בנם ואת העובדה שהוא עתיד להושיע את ישראל (מסיבות המובאות בדבריו, ואכמ"ל). אבל, מנוח שם לב שדברי איש האלוקים לאישה נגעו אך ורק לתקופת ההיריון ולא הוזכרו כלל ציוויים להמשך חיי בנם - מאחר שהשמיטה את האיסור להעלות מורה על ראשו - ולכן הוא התפלל לה' שישלח את איש האלוקים בשנית כדי שיוכל ללמד אותם מה עליהם לעשות "לנער היולד", כלומר, כיצד עליהם לנהוג בבן שניתן להם לאחר שייוולד.

בפירושו להתגלות השנייה מסביר המלבי"ם שהמלאך השמיט גם כן את הפרטים שהשמיטה האישה, מכיוון שאיסור התספורת נגזר מעצם העובדה שהבן עתיד להיות נזיר א-לוקים, וביכולתו לברר את המידע הזה אצל חכם מחכמי ישראל. פירוש זה יוצא מנקודת הנחה שמנוח עצמו לא הכיר את דיני הנזירות, ולכן הוא הוצרך לשאול את המלאך כיצד מתנהל נזיר. המקור להנחה זו הוא דברי חז"ל בגמרא בברכות:

אמר רב נחמן: מנוח עם הארץ היה, דכתיב וילך מנוח אחרי אשתו. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק: אלא מעתה גבי אלקנה, דכתיב וילך אלקנה אחרי אשתו, וגבי אלישע דכתיב ויקם וילך אחריה, הכי נמי אחריה ממש? אלא - אחרי דבריה ואחרי עצתה, הכא נמי - אחרי דבריה ואחרי עצתה. אמר רב אשי: ולמאי דקאמר רב נחמן מנוח עם הארץ היה - אפילו בי רב נמי לא קרא.¹

(תלמוד בבלי ברכות סא, א)

1 ומבאר רש"י על אתר: "ולמאי דקאמר רב נחמן - שהלך אחריה ממש, אם כן אפילו בי רב, עם תינוקות של בית רבן, נמי לא קרא".

המלבי"ם לא מבאר את השמטת ייעודו של הילד כמושיע ישראל, אך הוא מסביר שהאישה השמיטה אותו כדי שהפלישתים לא יגלו על כך וירצו לחסל את המושיע שעתיד לקום נגדם מבני ישראל, וניתן להסביר זאת גם בדברי המלאך עצמו.

ד. גישה שניה - האדרת מעמדו של מנוח

את הגישה הפרשנית השנייה, לפיה מנוח רצה לשמוע את הציווי בעצמו, לקחו הפרשנים לכמה כיוונים, כשהמשותף לכולם הוא הנחת היסוד שמנוח לא סמך על אשתו מסיבה כזו או אחרת.

כך, למשל, נכתב בפירוש חכמי צרפת:

ולא היה מאמין לה שנראה אליה האיש עד שהתפלל להקב"ה.

(פירוש מחכמי צרפת שופטים יג, ח)

את הכיוון הזה קיבל גם הרלב"ג, כפי שמופיע בדבריו בתועלות:

התועלת הי"ג - הוא להודיע שראוי לחקור בדברים המיישרים לתכלית מה, בתכלית מה שאפשר כדי שיגיע מהם התכלית הדרוש, ולזה ספר שלא סמך מנוח על דברי אשתו, אבל בקש מאת השם יתברך שישוב לו איש האלהים אשר שלח, כדי שתשלם לו הידיעה מה יהיה משפט הנער ומעשהו, ומי הוא זה האיש אם הוא ראוי לסמוך עליו.

(תועלות הרלב"ג שופטים, סוף פרק טז)

דברים דומים מובאים גם במדרש במדבר רבה, המחריף את טיעונו של מנוח ומקצין אותו:

ויאמר מנוח עתה יבא דברך אמר לו מנוח עד כאן ששמעתי מן האשה והנשים אינם בנות הוראה ואין לסמוך על דבריהן אבל עתה יבא דברך מפיו אני רוצה לשמוע שאיני מאמין בדבריה שמא חלפה בדבריה או פיחתה או הותירה, מה יהיה משפט הנער...

(במדבר רבה נשא, פרשה י')

כאמור, כל הפרשנים הללו ביססו את דבריהם על העובדה שמנוח שומע את דברי אשתו ומיד מבקש מהקב"ה מפגש נוסף עם איש האלוקים, מבלי לייחס לדבריה כל חשיבות.

ה. גישה שלישית - שינוי תפיסתי בדמותו של מנוח

בניגוד לגישה זו, ננסה להציג גישה שלישית, שמשנה את נקודת המבט על הסיפור כולו באמצעות בחינה דקה של אחד מהפרטים בו. בהתגלותו השנייה של המלאך מבקש ממנו מנוח שיוורה להם מה עליהם לעשות עם הנער הנולד. על כך משיב המלאך:

מִכַּל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶל הָאִשָּׁה תִּשְׁמַר: מִכַּל אֲשֶׁר יֵצֵא מִגֶּפֶן הַיַּיִן לֹא תֹאכַל וַיֵּינ וַיִּשְׁכַּר
אֶל תִּשְׁתֶּה וְכָל טִמְאָה אֶל תֹּאכַל כֹּל אֲשֶׁר צִוִּיתִיהָ תִּשְׁמַר:

(שופטים יג, יג-יד)

בקריאה פשוטה של הדברים - נראה שהמלאך חוזר על הציווי שמסר לאישה ומדגיש את שוליותו של מנוח בתוכנית האלוקית. אבל, ניתן לקרוא את הציווי גם בדרך אחרת, כך שכל פועל פונה לגוף זכר-נוכח במקום לגוף נקבה-נסתרת. כלומר, המלאך לא מספר למנוח כיצד צריכה האישה להתנהג במהלך הריונה, אלא מוסיף ציווי על ציווי הראשון ומורה גם למנוח עצמו להישמר מגפן היין ומאכילת מאכלים טמאים!

על פי קריאה הזו, אותה הציעו גם צרור-המור והמשך-חכמה, מנוח איננו רק מנסה להתעלות מעל אשתו הצדקת, אלא הוא אדם תמים וישר המתפלל לקב"ה ומבקש לקחת חלק בתוכנית האלוקית. מנוח מבקש שהמלאך יתגלה אליהם בשנית כדי שיוסיף ויפרט כיצד צריך הוא לנהוג עם הילד הנולד, לא מתוך רצון 'להשתלט' על הציווי שניתן לאשתו, אלא מתוך רצון כן ותמים לקחת חלק בגידולו של הבן הנזיר שיוולד להם לאחר שנים כה רבות של עקרות. מנוח אינו מעוניין לבטל את עדיפותה של האישה שבאה לידי ביטוי במפגש הראשון עם המלאך, אלא מבקש להצטרף אל המשימה שקיבלה, ולקחת חלק בגידולו של הילד המופלא שנשלח אליהם. וכך כותב צרור-המור:

וכן אביו התפלל לפני ה' ואמר יבא נא עוד אלינו ויורנו. כי אני בספק אם אשמור עצמי מכל אלו הדברים כמו האשה אם לאו. כי משפט הנער כבר היו יודעים אותו. אחר שאמר בו כי נזיר אלהים יהיה הנער. ולכן באתהו התשובה מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר. ר"ל מכל הדברים שאמרתי לאשתך תשמר אתה. וזהו תשמר כי זכר תמצא כנקבה נסתרת. ולכן מכל אשר יצא מגפן היין לא תאכל כל אשר צויתיה. תשמר אתה. כי זה דבר יותר ראוי לך מלאשה. אבל לפי שהאשה נמשכת יותר אחר התאוות צויתיה בראשונה.

(צרור המור במדבר ו, יט)

וכן במשך חכמה:

כל אשר צויתיה תשמור. יתכן, דכוון "כל אשר צויתיה אותה" שתשמור - גם מנוח, שלא יאכל ואל ישתה יין ושכר. דנוכח זכר כנסתר נקבה.

(משך חכמה הפטרת פרשת נשא)

יש לשים לב שכל דבריו של המלאך בהתגלות הראשונה נגעו אך ורק לאישה, האישה צריכה לשמור על גופה טהור כדי לאפשר את יצירתו של תינוק טהור שיהיה מוקדש

לא לוקים מרגע לידתו, מופרש מענייני העולם הזה. הקב"ה נענה לתפילתו של מנוח ושולח שנית את המלאך אל האישה - לא מתוך כוונה לפגוע במנוח, אלא מכיוון שמעלותיה הרוחניות נעלות משל בעלה, כפי שהבינו רוב הפרשנים, ומכיוון שהיא המוקד של הציווי האלוקי שתישא את הבן הנזיר ברחמה.

את פנייתו הבוטה של מנוח למלאך ניתן לפרש כשאלה אינפורמטיבית ועניינית, וליטול ממנה את הספקנות שייחסו לה חלק מן הפרשנים. בתגובה לבקשתו של מנוח מורה לו המלאך להישמר גם הוא משתיית יין ומאכילת דברים טמאים, מתוך השתתפות עם אשתו ביצירת חממה רוחנית שבה יוכל בנם העתידי לגדול, וכדי לחזק את האווירה הטהורה שצריכה לשרות בבית.

מעבר להוראות הללו - אין למנוח עוד יכולת לתרום לתהליך גידולו של שמשון, כיוון שנער זה עתיד להושיע את ישראל מתוך היטמעות בפלישתים והיצמדות אליהם, ואיננו עתיד לפעול מתוך החממה של בית אביו. אמנם, המלאך מסתיר ממנוח את האיסור להעלות מורה על ראש הילד, אך ניתן להסביר בפשטות שאיסור זה נובע ישירות מעצם נזירותו של הבן, ולכן אין צורך להרחיב עליו - כפי שביאר המלבי"ם בפירושו.

היתרון בגישה זו הוא עצום, מכיוון שהוא נותן משמעות לתפילתו של מנוח, ומסביר מדוע נענה לה הקב"ה ושולח את מלאכו בשנית. לפיה מובן מדוע המלאך אינו גוער במנוח על בקשתו המיותרת, וברור מהי התרומה שיש בדבריו הנוספים למנוח ולאישה. בנוסף, גישה זו אינה מציגה את מנוח כאדם מתנשא וקטנוני אלא כבן-זוג ראוי לאישה שזוכה להתגלות מלאכים, מה שמסביר מדוע בחר ה' דווקא בהם כדי שיגדלו את שמשון, שופט בעל רקע רוחני עמוק שמאופיין גם הוא באמונה תמימה בה' - כפי שעולה מתפילתו אל ה' (טו, יח). זוג הורים כזה, שאמנם אינו מאופיין בצדיקות יתרה, אך משמר את האמונה התמימה והפשטה בה' - ראוי לגדל את הבן שעתיד להושיע את ישראל מיד פלישתים בדרך ניסית ופלאית שלא נראתה עד לאותו היום.

יתרון נוסף של גישה זו הוא שלפיה מתפרשים דברי חז"ל כפשטם, והצגתו של מנוח כ"עם הארץ" איננה נוגעת למידות רעות או לאישיות בעייתית, אלא רק לחוסר בידיעותיו של האדם בתחום העיוני-לימודי. ייתכן שמנוח לא היה תלמיד חכם ואיש ספר, אך אין פירוש הדבר שהוא היה אדם גס רוח ושפל, וקשה לשייך לו תכונות שליליות כאלו מלשון הכתובים. נהפוך הוא, פעולותיו של מנוח מלמדות אותנו על חזקה של אמונתו בה', הן כאשר הוא שומע את דברי האישה ומיד פונה בתפילה אמיתית וכנה אל ה' בבקשה שישלח להם שנית את מלאכו, וכן בהליכתו השקטה אחרי אשתו לאחר שהמלאך מתגלה אליה בשנית. לאחר שהמלאך מסיים את דבריו מציע

מנוח להגיש לו מנחה, מתוך אמונה שמדובר בנביא או שליח אלוקים אחר אותו יש לכבד, ואף לאחר היעלמותו של המלאך מפגין מנוח יראה גדולה מעצם העובדה שראה מלאך אלוקים - תגובה שחוזרת גם אצל אנשים גדולים כגדעון ומשה (המסתיר את פניו במעמד הסנה).

מכאן ניתן לומר שאמנם מנוח איננו תלמיד חכם או איש אלוקים, אך לא היה אדם מקולקל. מנוח היה אדם פשוט על כל המשתמע מכך. אדם שמכיר בגדולתו של הקב"ה אף שאינו מקפיד על קיום כל המצוות, אדם שחסר לו הרקע ההשכלתי-תורני אך מסוגל לחוש יראת אלוקים לנוכח מראות גדולים. אמנם, ברור שביחס לאשתו מנוח מוצג כמי שפחות ראוי להתגלות של המלאך, אך אין בכך כדי לייחס לו תכונות שליליות, אלא לייחס לאשתו תכונות חיוביות שבזכותן זכתה להתגלות כפולה מצד המלאך.

ו. סיכום

לסיכום, בדברינו עמדנו על הקושי העולה מסיפור ההתגלות הכפול של המלאך למנוח ולאשתו, ועל הבעייתיות שבתפילת מנוח. הצגנו שלושה כיוונים מרכזיים לפתרון קשיי הסיפור והצבענו על ההשלכות שלהם על פירוש מניעי הדמויות ותכונותיהן.